
De verdwijnende consensus over racisme

Rob de Lange

Inleiding

In de *Sociologische Gids* van september/oktober 1989 deed prof. Köbben op verzoek van de redactie verslag van de reacties die hij had ontvangen na publicatie van een essay in *NRC Handelsblad*. Het ging over biologistische standpunten in de sociale wetenschappen en de taboes die daarbij een rol spelen.¹ Ik was een van de mensen die kritisch reageerden op dat essay en ik werd dan ook in het artikel in de *Sociologische Gids* door Köbben aangevallen. Ik maakte in mijn reactie, ter illustratie van wat mogelijke implicaties kunnen zijn van zijn stellingname, gebruik van een proefschrift waarbij Köbben in de promotiecommissie zat. Het betreft het proefschrift van de socioloog De Jong.²

Köbben ging in zijn repliek in de *Sociologische Gids* helaas niet in op mijn belangrijkste bezwaren. De discussie is echter te belangrijk om zo gemakkelijk af te doen. Vandaar dat ik er hier op terug wil komen.

Morele restricties

Köbben schrijft in *NRC Handelsblad* een essay over een lastig en belast onderwerp als biologistische standpunten in de sociale wetenschappen en begint met te zeggen: 'Als er één terrein des levens is waar taboes niet thuishoren, is het de wetenschap' en verder: 'Morele, religieuze of politieke restricties zijn daarbij een sta-in-de-weg'. Die openingszinnen bepalen eigenlijk de hele verdere inhoud van het betoog. In zijn algemeenheid is er best aardig te discussiëren over heilige huisjes en overgevoeligheden, maar het onderhavige is nu juist een onderwerp dat zich daar uitermate slecht voor leent. Want juist daar zijn de risico's buitengewoon groot. Met name op het gebied van de biologie en biologismen is de ethische discussie opnieuw bijzonder actueel.

Schellekens en Visser (om een recent voorbeeld te noemen) houden in hun studie over genetische manipulatie een indringend betoog over de ontsporingen van het biologistisch denken en de culminatie daarvan in de eugenetica. De eugenetica vond een warm onthaal, niet alleen in fascistisch Duitsland, maar ook

in de Verenigde Staten (waar uiteindelijk zo'n 60.000 mensen onvrijwillig werden gesteriliseerd), in Engeland, Scandinavië en ook een beetje in Nederland.³ Dit soort denken is minder gebonden aan bepaalde periodes en politieke constellaties dan men zou denken en wensen. De studie van Schellekens en Visser is ingegeven door de snelle en soms wat zorgwekkende ontwikkelingen in bepaalde wetenschapsgebieden, het feit dat de ethiek daar ver bij achterblijft en het besef dat we zonder ethiek verloren zijn, willen we tenminste aanspraken blijven maken op een humane samenleving. Wat mij bedenkelijk en riskant voorkomt is dat iemand als Köbben, juist bij zo'n netelig onderwerp, bij wijze van spreken een oproep doet om daarbij het geweten uit te schakelen.

Aan het begin van een verhandeling over dat onderwerp had mijns inziens iets moeten staan als:

Als er één terrein is waarvan we geleerd hebben dat morele discussies in de wetenschap niet gemist kunnen worden, is het misschien wel de biologistische benadering. De recente geschiedenis leert ons dat een wetenschap zonder morele restricties een immorele wetenschap is en wellicht een van de grootste bedreigingen van de huidige tijd.

Köbben vindt morele restricties een sta-in-de-weg, maar voor wie, voor wat? Ik noemde in mijn kritiek de naam van Mengele als symbool van een situatie waarin men *uitdrukkelijk in naam van de wetenschap* alle morele taboes terzijde schoof.

Köbbens essay staat overigens vol met verwijzingen naar gevaren en ontsporingen in het verleden en we hoeven wat dat betreft gelukkig niet aan zijn opvattingen of intenties te twijfelen. Dan blijft toch de vraag waarom hij vond dat hij zo'n stuk moest schrijven. En ook: waarom hij door een landelijk dagblad werd *uitgenodigd* om daarover te schrijven. Merkwaardig genoeg trok een oud-commentator van dezelfde krant, K.M. Schreiner, tot tweemaal toe fel van leer tegen Köbben. Schreiner verwijst onder andere naar Auschwitz, 'Blut-und-Boden' en 'Mein Kampf'. De krant plaatste er zelfs een foto bij van joden in Auschwitz.⁴ Heeft men daar ingezien tot welke onaangename misverstanden deze publikatie kan leiden?

Bepaald navrant is dat Köbben *bijval* krijgt van Bruyn, directeur van het wetenschappelijk bureau van de zogenaamde 'centrumdemocraten' (!) en van de al even obscure Baudet, die het heeft over de rol van het bloed en de genetica (!) in de geschiedenis van de verschillende volkeren. Het valt te prijzen in Köbben dat hij ook deze laatste reacties openhartig aan ons meldt, maar dat kan niet wegnemen dat met name dit soort adhesie een teken aan de wand is.

De casus

In de tijd dat ik Köbbens essay las, was ik juist met een aantal mensen in discussie over het proefschrift van De Jong (zie noot 2). Voor in dat boek staat dat

Köbben in de promotiecommissie zitting had. Zowel praktisch (de commissie) als ideologisch, zag ik directe verbindingen met Köbbens pleidooi. De vraag die ik mezelf stelde was: hoe moeten we hierover oordelen in het licht van Köbbens pleidooi voor een taboeleze en restrictieleze wetenschap? Nu kan ik me voorstellen dat niet iedereen even snel die verbinding legt, maar het merkwaardige is dat Köbbens achteloze repliek de urgentie van die vraag alleen maar doet toemenen.

Een van de kernthema's in de bedoelde dissertatie is de relatie tussen erfelijkheid en intelligentie. Nu vragen sommige mensen zich nog altijd onmiddellijk af, waarom je in een proefschrift over etnische minderheden in het onderwijs in hemelsnaam over erfelijkheid en intelligentie moet beginnen, terwijl er zoveel relevantere en urgentere zaken te onderzoeken zijn. Maar laten we daar nu maar even aan voorbijgaan. Sprekend over intelligentie schrijft De Jong op p. 102 dat we een onderscheid moeten maken tussen 'intelligentie A' en 'intelligentie B'. Intelligentie A staat dan voor iemands *aanleg* om iets te kunnen leren en intelligentie B is de resultante van iemands aanleg en *sociaal-culturele milieu*. Op p. 104/105 lezen we dan tot onze verbazing: 'De keer op keer gevonden samenhang tussen sociaal milieu en IQ, zowel bij ouders als bij kinderen, duidt erop dat mensen in de lagere sociale milieus over minder intelligentie A beschikken dan de anderen'. Op p. 107 stelt hij: 'Er zijn overigens ook grootschalige studies die op verschillen tussen blank en zwart wijzen van rond de 10 IQ punten, verschillen die mogelijk voor de helft erfelijk zijn bepaald'. Op p. 109 schrijft De Jong: 'Op grond van wat er bekend is uit de genetica moet het onwaarschijnlijk worden geacht dat alle onderscheidbare bevolkingsgroepen een gelijk potentieel aan erfelijk materiaal zouden herbergen. Die verschillen zijn ontstaan en vergroot door selectieve migratie en bepaalde selectieprocessen bij de voortplanting (Dobzhansky 1973)'. En op p. 110: 'Het is niet aannemelijk dat alle allochtone categorieën qua aanleg over geringere vermogens beschikken dan de autochtone.' (Niet alle!?)

Voor alle duidelijkheid: er staat dus dat mensen uit de lagere milieus, zwarten en allochtonen erfelijk bepaald minder intelligent zijn. Afgezien van het feit dat Dobzhansky het tegenovergestelde beweert van wat hier wordt gesuggereerd⁵, lijken me dit ontoelaatbare, waarschijnlijk zelfs strafbare uitspraken.⁶ Samen met de uitspraak dat die geringere vermogens veroorzaakt worden door selectieprocessen bij de voortplanting, zouden ze niet misstaan in een pamflet van de zogenaamde 'centrumdemocraten'.

Köbben zegt in zijn repliek in de *Sociologische Gids* hierin geen reden te zien om in de promotiecommissie protest aan te tekenen. Is hij het er dan mee eens? En als dit geen reden tot protest is, wat dan wel?

Naar mijn mening is dit het zoveelste teken van een geleidelijke kentering van het ideologisch klimaat, die onder andere blijkt uit een veranderende kijk op

minderheden en minderhedenbeleid. De minderheden zélf zijn toch eigenlijk het probleem, in materieel en moreel (en nu zelfs genetisch) opzicht, zo luidt ongeveer de impliciete boodschap en de waarheid dient nu maar eens ferm gezegd te worden.

Consensus

De verschuiving betreft een ideologisch complex, waarin de hier besproken verschillende soorten uitingen, variërend van theoretische naïviteit tot kwaadaardige hatelijkheid, samenhangen en waarbij de logische en morele implicaties en daarvan weer de praktische implicaties, te weinig zijn doordacht. Tenminste, dat mogen we hopen.

Meer specifiek op minderhedengebied gaat het om uitingen variërend van journalistieke produkten in populaire media, waarin wordt gesteld dat minderheden te veel in de watten zijn gelegd (sic) en dat er een 'welzijnsmaffia' omheen is ontstaan die daarvan meeprofitert⁷, of de loftuiting dat De Jong met verve op eieren durft te lopen⁸, tot uitspraken 'ex cathedra' van beleidsinstanties en wetenschappers, die bij voorbeeld stellen dat 'als minderheden geld ruiken plotseling alles tot cultuur wordt'⁹, of strafkortingen voorstellen voor onwilligen onder de minderheden.¹⁰

In zijn repliek in de *Sociologische Gids* gaat Köbben in op het begrip 'consensus' en zijn argwaan daartegen. Ook dat begrip leidt mij tot verdere associaties. Zo gaat Robert Miles in zijn recente boek, dat simpelweg 'Racism' heet, onder andere in op de consensus – of liever gezegd: het geleidelijk verdwijnen daarvan – in de opvatting dat racistische denkbepelden of handelingen niet alleen wetenschappelijk onhoudbaar zijn, maar ook tot moreel onacceptabel menselijk gedrag leiden. Die consensus, zo stelt hij vooraf, is onder andere gegroeid uit de gruwelijke realiteit van de slavenhandel tussen de zestiende en de negentiende eeuw, uit de moord op zo'n negen miljoen joden in het fascistische Duitsland tussen 1933 en 1945, de segregatie in de Verenigde Staten tussen het einde van de negentiende eeuw en de jaren zestig van de twintigste eeuw en de apartheid in Zuid-Afrika. 'All of these events have led to the death of large numbers of people, and all have been legitimated to various degrees by racism'. Maar die consensus lijkt af te brokkelen, aldus Miles. Politieke partijen die in hun eisen en beleid overeenkomsten vertonen met de fascistische groepen in de jaren dertig behalen zetels in nationale en boven-nationale parlementen, aldus Miles. Er is hier en daar sprake van toenemend geweld tegen bepaalde bevolkingsgroepen in West-Europa dat, volgens Miles, gelegitimeerd wordt door de bewering dat deze groepen op de een of andere manier inferieur zijn. Een toenemend aantal organisaties en instituties, waaronder de staat, discrimineert, actief of passief, minderheden.¹¹

Hoe denkt Köbben over consensus? Voor de Tweede Wereldoorlog kon men

nog 'unvervroren' racistische uitspraken doen zonder dat dit tot enig protest aanleiding gaf. En dat kon nu juist, volgens Köbben, doordat er zo'n grote consensus over bestond. Nu ziet hij te veel consensus aan de andere kant en daarom wil hij daar tegenin gaan (*Sociologische Gids* sept./okt. 1989, p. 299).

Een opmerkelijke redenering. Immers, de inhoud bepaalt het morele gehalte van de consensus, toch niet omgekeerd. Niet de consensus leidt tot racisme, maar de racistische consensus leidt tot verdergaand racisme. Bovendien verdween de racistische consensus van de jaren dertig niet zozeer doordat één of meer non-conformisten de consensus doorbraken, maar door de ervaringen en de bewustwording waar Miles op wijst. Daar is een nieuwe consensus uit voortgekomen. En die consensus gaat verloren doordat de mensheid kennelijk een zeer slecht geheugen heeft en altijd weer opnieuw van dezelfde 'kwade dampen' last blijft houden. Dat laatste houdt onder andere in dat mensen altijd weer in de verleiding komen om maatschappelijk zwakkeren ook in fysiek, moreel en zedelijk opzicht te blameren. Als het om historische studies gaat, bij voorbeeld over protestanten, joden, katholieken, gekken of asociale in voorbije tijden, ziet iedereen dat onmiddellijk. In het contemporaine (sociaal-)wetenschappelijk onderzoek moet dat inzicht altijd weer moeizaam bevochten worden. Morele taboes en restricties hebben daarbij een functie. Ze dienen weliswaar op hun geldigheid getoetst te worden, maar ze mogen niet bij voorbaat terzijde worden geschoven omdat ze een sta-in-de-weg zijn en omdat er consensus over bestaat.

Maar waaróver bestaat thans consensus? Voor zover ik weet nam niemand, behoudens een paar kritische geesten¹², aanstoot aan de inhoud van het proefschrift van De Jong. In tegendeel! Op de dag van de promotie werd het tweemaal met instemming vermeld in de nieuwsberichten van de Radio Nieuwsdienst, in de zogenaamde 'prime time', tussen de middag. Waarom, zo kan men zich afvragen, krijgen dit soort standpunten zo'n onevenredig groot podium? Terwijl, wanneer men de tijd en de moeite neemt om ze tegen het licht te houden, er weinig van blijkt te deugen, zowel in rationeel als moreel opzicht. Doorbreekt Köbben nu, als overtuigd non-conformist, een bestaande consensus, zoals hij zelf pretendeert, of conformeert hij zich juist aan een veranderde en mijns inziens meer verwerpelijke consensus?

Immorele wetenschap

Is de door Miles bedoelde consensus in de sociale wetenschappen inderdaad in ontbinding? Vinden we, met Köbben, dat die terecht doorbroken wordt? Zijn we het er in meerderheid over eens dat morele restricties niet thuishoren in de wetenschap? Vinden we inmiddels uitspraken als zouden bepaalde groepen in de maatschappij in erfelijk opzicht voor wat betreft centrale menselijke vermogens van mindere kwaliteit zijn dan andere, een acceptabel en respectabel standpunt waarop men kan promoveren en dat bij voorbeeld reclame verdient

via de ether en de welwillende onverschilligheid van erkende wetenschappelijke autoriteiten?

De problemen met betrekking tot de ontwikkelingen in de wetenschap, de ethiek, de multi-etnische samenleving etc. zijn soms lastig, hardnekkig en uitermate complex. We zijn echter niet geholpen door morele discussies tot ongewenste vreemdelingen te verklaren en mensen die daarvoor opkomen persoonlijk in discrediet te brengen. Een wetenschap zonder morele restricties is een immorele wetenschap en daardoor zullen de problemen alleen maar toenemen. Het zou wetenschappers sieren wanneer ze in dit soort zaken enige logische en morele zelfdiscipline zouden betonen en bij voorbeeld een consequente alertheid op racisme aan de dag zouden leggen. Met name sociale wetenschappers dienen mijns inziens in dezen een kritische signaleringsfunctie te vervullen. Wellicht meer dan bij anderen maakt dat onderdeel uit van hun bestaansrecht.

Noten

1. A.J.F. Köbben, Taboes in de wetenschap. *NRC Handelsblad*, 4 april 1984, bijlage Wetenschap & Onderwijs. A.J.F. Köbben, De wetenschapsbeoefenaar als zeiler. *Sociologische Gids*, 1989/5, sept.-okt., p. 294-299. Mijn reactie verscheen als ingezonden brief in *NRC/Handelsblad* van 25 april 1989.

2. M.J. de Jong, *Herkomst, kennis en kansen*. Lisse 1987.

3. H. Schellekens en R.P.W. Visser, *De genetische manipulatie*. Amsterdam 1987.

4. K.M. Schreiner, Academische wereld beschermt zich met taboe op 'biologisme'. *NRC/Handelsblad*, 13 april 1989. K.M. Schreiner, Beveiliging tegen 'dolle' wetenschap. *NRC/Handelsblad*, 1 mei 1989.

5. Th. Dobzhansky, *Mens, intelligentie en erfelijkheid. Genetische verscheidenheid en menselijke gelijkheid*. Rotterdam 1973. Op p. 83 van dit werk lezen we onder andere: 'Zelfs al zou de intrapopulationele overerfelijkheid 100% zijn, dan konden de verschillen tussen de rassen geheel aan het milieu te danken zijn (...). Het bestaan alleen al van een rassenstratificatie gecorreleerd met een relatieve sociaal-economische achterstelling maakt deze vergelijking suspect'. Alleen een kwaadaardige geest kan op grond van een dergelijk boek beweren dat mensen uit lagere milieus en andere etnische groepen erfelijk bepaald over minder vermogens beschikken.

6. Volgens een door de Advies Commissie Onderzoek Minderheden (ACOM) ontworpen definitie (N.B. in de tijd dat Köbben daar nog voorzitter van was), zijn de hier geciteerde uitspraken ontegenzeggelijk racistisch. Volgens ACOM dienen we onder racisme te verstaan: negatieve opvattingen gehanteerd door de ene groep om een andere groep te identificeren en apart te zetten, door middel van het toekennen van betekenis aan eigenschappen die als biologisch of aangeboren worden beschouwd. ACOM-rapport *Discriminatie, vooroordeel en racisme in Nederland*. Ministerie van Binnenlandse Zaken, 's-Gravenhage 1984. Racistische uitspraken zijn strafbaar gesteld in art. 137 van het Wetboek van Strafrecht.

7. E. Brunt, P. Grijpma en C. van Harten, Doodgeknuffeld. Het mislukte minderhedenbeleid. *Elsevier*, 18 februari 1988.

8. M. Schöttelndreier, De loden last van de moedertaal. *Intermediair*, 23e jrg., 21, 22 mei 1987. De negatieve vooringenomenheid spreekt al uit de titel.

9. Het betreft hier uitspraken van de Utrechtse hoogleraar op het gebied van 'minderheden' Entzinger, zie onder anderen R. de Lange, Betrokken minderhedenbeleid verliest steeds meer terrein. *De Volkskrant*, 16 januari 1990.

10. Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. *Nota Alloctonenbeleid*, 1989.

11. R. Miles, *Racism*. Routledge, 1989, p. 3-4.

12. Dezelfde soort bezwaren als ik uitspreek, kan men aantreffen bij Soutendijk, die al in 1986, met betrekking tot een voorpublicatie van De Jongs onderzoek, gewag maakt van 'racisme en genetisch onhoudbare erfelijkheidstheorieën'. In: *Comenius*, 21, lente 1986, p. 93-114.